

РОЗВИТОК СТУДІЙ ІЗ БІБЛІЙНОЇ АРХЕОЛОГІЇ У КИЇВСЬКІЙ ДУХОВНИЙ АКАДЕМІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТІ

Оксана ГРИЦЮТА

*Південноукраїнський національний педагогічний
університет ім. К. Д. Ушинського,
вул. Старопортофранківська, 26, 65020, м. Одеса, Україна,
e-mail: grytsyuta2@gmail.com*

Представлено внесок Київської духовної академії в розгортання досліджень у галузі біблійної археології. Показано вклад викладачів академії у розвиток біблійної археології в Україні. На теренах Російської імперії біблійна археологія почала розвиватись у ХІХ ст. На території України потужним осередком із розвитку цього напрямку була Київська духовна академія. Результати наукових пошуків опубліковані на сторінках журналу “Труди Київської духовної академії” в рубриці “Єврейська мова та біблійна археологія”. У ній представлені дослідження давньої матеріальної культури як біблійного джерела. Так, у 1874 р. на сторінках видання опубліковано російський переклад книги К. Кейля “Керівництво до біблійної археології”, в якій автор сформував основні принципи науки. У 60-ті роки ХІХ ст. на посаді викладача біблійної археології в Київській духовній академії працював відомий дослідник у цій галузі, проф. А. Олесницький (1842–1907). Як археолог він брав участь у розкопках фортифікаційної стіни Єрусалима. Великим внеском вченого в розвиток палестинської археології був науковий опис Єрусалима та інших біблійних місць. Ґрунтовне дослідження на основі методів біблійної археології належить М. Маккавейському. Він поставив за мету дослідити життєвий шлях та останні дні життя Христа, також намагався відповісти на низку практичних богословських питань. Роботи київських дослідників продемонстрували прекрасне володіння передовими на той час методами ведення розкопок та аналізу археологічного матеріалу, які в подальшому широко використовували в інших археологічних практиках.

Ключові слова: біблійна археологія, Київська духовна академія, А. Олесницький, М. Маккавейський, К. Кейль.

ХІХ ст. відзначилося формуванням раціонального підходу до осмислення археологічних артефактів. Вирішальне значення для переходу до другого, наукового, етапу пізнання старожитностей і формування археологічних знань мали дослідження матеріальної культури Близького Сходу, зокрема біблійних країн. Цей період ознаменувався розшифруванням єгипетської ієрогліфіки Ж. Ф. Шамполіона (1822) і клинопису Ірану та Месопотамії Е. Бюрнуера, К. Лассена (1836), дослідженнями Г. Роулінсона (1857) та ін. Ці досягнення створили можливість зв'язати матеріальні свідчення з письмовими джерелами, ідентифікувати і датувати окремі пам'ятки.

Такий бурхливий інтерес до часів, що хронологічно збігалися з описуваними у Старому та Новому Завітах, виник серед учених-богословів, які почали використовувати археологічні дані у своїх працях. Цей напрям одержав назву біблійна археологія. Упродовж усього ХІХ ст. біблійна археологія плідно розвивалася, постійно розширювала сферу інтересів і в географічному плані, і щодо використовуваних джерел. У цей же період сформовано принципи біблійної археології як науки, визначений її предмет та об'єкт.

Біблійна археологія – наука про біблійні старожитності, що становить важливу частину давньосхідної археології. Дослідники на підставі археологічних джерел відновлюють історичне

тло подій священної історії та намагаються знайти підтвердження достовірності цих подій. До наукової проблематики студій з біблійної археології входить життя біблійного народу, відображене у Новому та Старому Завітах, світській літературі й особливо речових пам'ятках. Але таке вузьке його розуміння обмежило біблійну археологію суто старожитностями єврейського народу. При цьому підході дослідження старожитностей інших народів, згаданих у Біблії, може входити в біблійну історію лише настільки, наскільки потрібне для пояснення власне біблійного.

Саме тому в Російській імперії у другій половині XIX ст. дослідницькі межі біблійної археології розширили й вони охопили старожитності не тільки староєврейського народу, а й слов'ян як богообраних. На основі досліджень біблійної археології виникла нова дисципліна з подібними дослідницькими цілями – церковна археологія. Наукова розробка проблем церковної археології відбувалась у кількох напрямках: дослідження в галузях візантології, іконографії, власне дослідження з церковної археології.

Один із початківців цього напряму – Максим Берлінський. Він відомий чисельними науковими працями в галузі археології та давньої історії м. Києва. Археологічні й топографічні дослідження М. Берлінського увійшли до книги “Короткий опис Києва” (1820). Особлива увага у книзі приділена православній храмовій архітектурі. Автор на підставі архівних документів та археологічних матеріалів дослідив давню історію всіх відомих церков міста [Грицюта, 2018].

Подальший розвиток на теренах України біблійна археологія одержала у стінах одного з найвпливовіших навчальних закладів із богословської освіти – Київській духовній академії, сформованій на базі Києво-Могилянської. 28 вересня 1819 р. у приміщеннях останньої, поряд із Київською семінарією, відкрито Київську духовну академію (КДА) – вищий духовний навчальний заклад в Україні. На відміну від попередниці – Києво-Могилянської академії, – вона стала спеціальним вищим становим духовно-навчальним закладом, де здобували освіту переважно діти православного духовенства – випускники семінарій. Першим ректором Київської духовної академії став архимандрит Мойсей (Антипов-Богданов-Платонов), відомий богослов і реформатор духовної освіти, який доклав чимало зусиль до відкриття та подальшої успішної діяльності цього вищого духовно-навчального закладу. Разом із богословськими й філософськими дисциплінами, які тоді переважно ще викладали латинською мовою, у навчальному плані академії були досить об'ємні курси з математики, словесності, історії, іноземних мов (давні й нові) та ін. [Путро, 2010, с. 131]. У навчальних планах академії певна увага приділена дисциплінам історичного напряму. Студенти вивчали такі предмети, як “Біблійна історія” та “Біблійна археологія”.

Особлива гордість КДА – його друкований орган “Труди Київської духовної академії” (ТКДА). Часопис виходив із 9 листопада 1859 р., коли Святий Синод РПЦ (Російської Православної Церкви) схвалив рішення КДА та надіслав митрополитові Київському і Галицькому Ісидорові (Нікольському) лист із вказівкою негайно розпочати роботу над журналом під назвою “Труди Київської духовної академії”. Вона стартувала 1860 р. У перший рік вийшло чотири номери. Журнал ділився на два великі розділи: переклади й оригінальні статті. З часом тут почали з'являтися праці західних отців Церкви, висвітлювалось життя академії, у додатках містилися протоколи, документи, щорічні звіти, які стосувалися КДА, місцевих братств та організацій [Хроненко, 2010, с. 40]. Журнал виходив 58 років. У 1917 р. його закрила більшовицька влада, але у 2003 р. видавництво відновлено.

Основним завданням часопису було видання наукових богословських праць. На його сторінках професори та викладачі КДА розміщували статті, присвячені перекладам Біблії, палеографічні дослідження, текстологічні й філологічні розвідки, дослідження в царині різних бібліологічних дисциплін і напрямів. Поступово розвивалися такі напрями досліджень: біблійна ісагогіка (вступ до Святого Письма), біблійна екзегеза (тлумачення біблійних текстів) і богослов'я [Головащенко, 2015, с. 88].

Певну частину православних біблійних студій у ТКДА видавали в рубриці “Єврейська мова та біблійна археологія”. Вона містила публікації з дослідження давньої матеріальної культури як біблійного джерела. Статті, на основі археологічних студій, формували культурно-історичний фон або контекст для осягнення біблійної (давньоєврейської) мови та культури, а також для вивчення біблійної історії.

Програмним матеріалом із цієї тематики треба вважати публікацію на сторінках ТКДА уривків із книги К. Кейля “Керівництво до біблійної археології” (1874). У ній автор, відомий німецький дослідник, формує основні принципи науки. Головним завданням біблійної археології він вважав наукове представлення способу життя ізраїльського народу як боговибраного. До завдань автор, також, відносив дослідження всіх історичних моментів, які сприяли життю єврейського народу в різних життєвих формах, і географію місця біблійних подій. До проблем, на думку автора, також мають належати богослужбні та громадянсько-соціальні відносини [Кейль, 1871, с. 5–6].

За задумом К. Кейля, методологічні засади біблійної археології повинні ґрунтуватись на вірі у правдивість одкровення, але водночас метод повинен бути історичним, тобто виходити з історичності одкровення. Так автор поєднав богословський і раціональний підходи в науці. Історичність полягала в тому, що викладення мало містити аналіз ступенів розвитку народу Ізраїля та порівняння з іншими народами. Саме такий метод, на думку К. Кейля, допоможе зрозуміти історичне значення ізраїльського народу.

До джерелознавчої бази археологічних біблійних досліджень автор відносив декілька видів джерел. Як не дивно, на перше місце він ставить писемні: канонічні книги Старого Завіту, твори давніх істориків (Йосиф Флавій), відомості римських письменників про юдеїв, Талмуд, описи мандрівників. Справа в тому, що термін “археологія” представники біблійної археології тлумачили досить широко – археологічними дослідженнями вони називали й аналіз давніх текстів. До матеріальних пам’яток (археологічних) К. Кейль відносив рештки зруйнованих будівель, архітектурні споруди, що збереглися, зображення та монети. На основі різного роду джерел автор змалював картину життя населення Палестини в біблійні часи. Він реконструював релігійний, суспільний і громадсько-правовий устрій давньої общини [Кейль, 1871, с. 9–16].

У 60-ті роки ХІХ ст. на посаді викладача біблійної археології в Київській духовній академії працював відомий у цій галузі дослідник проф. А. Олесницький (1842–1907). Йому вдалося поставити вивчення біблійної археології на строго науковий ґрунт. Працюючи в 1870–1880-х роках над вивченням стародавніх пам’яток Палестини, він насправді став одним із кращих у Російській імперії фахівців з наукової біблійної археології. Разом із представниками Російської духовної місії в Єрусалимі він здійснив свою першу наукову експедицію до Палестини. Результати його досліджень уперше опубліковані на сторінках ТКДА упродовж 1875–1878 рр. під назвою “Свята земля, нарис по відрядженню до Палестини та навколишніх країн” (1878).

У роботі подано детальний науковий опис давньої архітектури Єрусалима. У першій частині – результати розкопок декількох великих об’єктів на території старого міста. Вперше в історії археологічних досліджень Єрусалима автор проаналізував будівельний матеріал, який використовували давні будівельники. Він відзначив, що в основному це три види каменю: вапнована формація з домішками кремнію; жовтий вапняк, широко застосований при будівництві житлових споруд, білий вапняк – найміцніший; мармур [Олесницький, 1875а, с.219].

Досліджено систему збору дощової води – автор описав тип і відтворив детальну схему системи її зберігання. Розуміючи важливість матеріальних артефактів, дослідники проводили розкопки за новими підходами. Найперше, змінилася практика проведення польових робіт – учені намагалися відкрити великі площі, а не копати невеличкі ями, як раніше. По-друге, все, що було відкрито, ретельно фіксували на схемах і зберігали для подальшого вивчення. Завдяки такій методиці вдалося встановити, що в Єрусалимі існувала єдина система цистерн для

зберігання води, яка об'єднувала всю центральну частину міста. Стало зрозуміло, чому місто не потерпало від нестачі води, тоді як ті, що тримали його в облозі, гинули від спраги [Олесницький, 1875б, с. 167].

Досліджуючи Єрусалимські гробниці, А. Олесницький відзначив специфіку такого роду пам'яток – вони призначалися для довгого зберігання, тому перебувають у найкращому стані та слугують добрим джерелом для вивчення релігійних вірувань населення міста. Розглянувши технологію будівництва споруд, автор зазначив, що їх, в основному, видовбували з цільного шматка каменю. Також він виділив кілька типів споруд: унікальні, що не мають аналогів; натуральна печера, пристосована до гробниці; чотирикутна камера; камера з передпокоем; підземні галереї. Велика частина дослідження присвячена топографії Єрусалима. Відповідно до свідчень Йосифа Флавія, дослідник намагається віднайти рештки давніх укріплень та встановити розташування стін міста, сторожових веж та ін. [Олесницький, 1875в, с. 127].

У своєму ґрунтовному дослідженні автор систематизував всі відомості про археологію Сіро-Палестинського регіону. Важливим внеском в науку була ідентифікація та опис практично всіх відомих місць Святої Землі. Проф. Олесницький вперше у вітчизняній науці розробив наукову методологію вивчення старожитностей Єрусалима та його околиці. Науковий доробок вченого став джерелознавчим фундаментом біблійної археології як науки, що вивчає давню історію за даними речових пам'яток. Його наукові досягнення були високо оцінені колегами. Протоієрей Федор Титов, професор Київської духовної академії написав про нього в своїй книзі: *“Поставив вивчення єврейської мови та біблійної археології на строго науковий ґрунт в повній відповідності з новітніми успіхами науки в цій галузі”* [Титов, 2003, с. 377].

Детальне дослідження, виконане за методами біблійної археології, належить М. Маккавейському, професору Київської духовної семінарії. Його робота *“Археологія історії страждань Господа Ісуса Христа”* вийшла на сторінках ТҚДА протягом 1890 р. Будучи глибоко релігійною людиною та виходячи з принципу правдивості Святого Письма, автор мав на меті відтворити останній період життя Ісуса Христа. У передмові твору автор зазначає мету та джерельну базу свого дослідження: *“Де був сад Гетсиманський? Де жили Першосвященники Анна і Каяфа? Що представляла з себе Преторія Пілата і де її місце? Де була Голгофа і де, нарешті, місце гробу Господнього? Те, що говориться про все це в Євангелії, не дасть вам ніякої відповіді на ці питання. Крім місця подій, для нас залишається мало зрозумілим і ще дуже багато чого в історії страждань Спасителя, якщо ми обмежимося одним євангельським оповіданням. Щоб намалювати собі повну і ясну картину цих подій, необхідно бути знайомим з деякими сторонами життя іудеїв того часу, а про це євангельська розповідь дає також занадто мізерні і недостатні відомості. Таким чином, наше дослідження, маючи своєю задачею воскресити цільну картину всіх цих подій, має поповнити невідомлене євангелістами і, зокрема, торкнутися двох сторін великої історії – топографічної та побутової. Нелегке задовільне виконання цієї задачі. Морок вісімнадцяти з половиною століть абсолютно закриває від нас зовнішню сторону історії страждань Спасителя, і обидва елементи нашого дослідження представляють тому вже область археології”* [Маккавейський, 2006, с. 8–9].

Як ми бачимо, автор розумів, що св. Євангеліє не може бути повним джерелом для, відповідей на поставлені питання, тому він значно розширив джерельну базу. Для того, щоб намалювати повну та чітку картину подій, необхідно знати деякі аспекти життя юдеїв того часу, а про це євангелісти подають занадто мізерні та недостатні відомості. Як уже **було** зазначено, розуміння археології було широке й охоплювало і палеографічні студії. Відтак за джерела автор також бере давні латинські, арабські та юдейські писемні пам'ятки. Опираючись на них, ідентифікує місця всіх подій життя Христа. З погляду використання матеріальних джерел, цікавий четвертий розділ цього твору. У ньому автор на основі доробку археологів, зокрема робіт А. Олесницького, відтворює шлях Христа до місця розп'яття.

Таким чином, Київська духовна академія стала одним з провідних осередків в галузі біблійної археології на теренах Російської імперії у II пол. XIX ст. Рівень та проблематика наукових пошуків вітчизняних вчених відповідали світовим тенденціям у цій галузі. Головний акцент в наукових творах, перш за все, ставився на буквальному доказі біблійних оповідань. Для сучасників ці дослідження цікаві, передусім, як відображення наукових (богословських) і суспільних (дидактичних) поглядів та уявлень того часу. Роботи київських дослідників продемонстрували володіння передовими на той час методами ведення розкопок та аналізу археологічного матеріалу, які в подальшому широко використовували в інших археологічних практиках.

ЛІТЕРАТУРА

Головащенко С. І. (2015). Біблійні студії в КДА XIX – початку XX ст.: інституційні структури та персональні дослідницькі практики // Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство. – Т. 17. – С. 82–90.

Грицюта О. О. (2018). “Перший київський археолог” М. Ф. Берлінський // XXIII всеукраїнська конференція молодих істориків науки, техніки і освіти та спеціалістів, присвячена 100-річчю національної академії наук України Київ, 20 квітня 2018 р. – Київ. – С. 39–41.

Кейль К. Ф. (1871). Руководство к Библейской археологии Часть I // Труды Киевской духовной академии. – № 12. – С. 1–48.

Маккавейский Н. К. (2006). Археология истории страданий Господа Иисуса Христа. – К. – 376 с.

Олесницький А. (1875а). Святая земля. Отчет по командировке в Палестину и прилегающие к ней страны. Часть I. Иерусалим и его древние памятники // Труды Киевской духовной академии. – № 3. – С. 215–371.

Олесницький А. (1875б). Святая земля. Отчет по командировке в Палестину и прилегающие к ней страны. Часть I. Иерусалим и его древние памятники // Труды Киевской духовной академии. – № 4. – С. 93–192.

Олесницький А. (1875в). Святая земля. Отчет по командировке в Палестину и прилегающие к ней страны. Часть I. Иерусалим и его древние памятники // Труды Киевской духовной академии. – № 7. – С. 107–160.

Путро О. І. (2011). Нариси історії Київської духовної академії і семінарії в XIX ст. // Труды Київської духовної академії. – № 15. – С. 127–140.

Титов Ф. И. (2003) Императорская Киевская духовная академия. 1615-1915. – К. – 432 с.

Хроненко І. В. (2010). Из истории издания журнала “Труды Киевской духовной академии” (1860–1917) // Труды Київської духовної академії. – № 13. – С. 38–46.

REFERENCES

Holovashchenko, S. I. (2015). Bibliini studii v KDA XIX – pochatku XX st.: instytutsiini struktury ta personalni doslidnytski praktyky. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu “Kyievo-Mohylianska akademiia”. Filosofii ta relihiieznavstvo*, 17, 82–90 (in Ukrainian).

Hrytsiuta, O. O. (2018). “Pershyi kyivskyi arkeoloh” M. F. Berlinskyi. *XXIII vseukrainska konferentsiia molodykh istorykiv nauky, tekhniky i osvity ta spetsialistiv, prysviachena 100-richchiu natsionalnoi akademii nauk Ukrainy Kyiv, 20 kvitnia 2018 r.* Kyiv, 39–41 (in Ukrainian).

Kejł, K. F. (1871). Rukovodstvo k Biblejskoj arheologii Chast’ I. *Trudy Kievskoj duhovnoj akademii*, 12, 1–48 (in Russian).

Makkaveyskiy, N. K. (2006). Arheologiya istorii stradaniy Gospoda Iisusa Hrista (in Russian).

Olesnickij, A. (1875a). Svjataja zemlja. Otchet po komandirovke v Palestinu i priliegajushhie k nej strany. Chast’ I. Ierusalim i ego drevnie pamjatniki. *Trudy Kievskoj duhovnoj akademii*, 3, 215–371 (in Russian).

Olesnickij, A. (1875b). Svjataja zemlja. Otchet po komandirovke v Palestinu i priliegajushhie k nej strany. Chast’ I. Ierusalim i ego drevnie pamjatniki. *Trudy Kievskoj duhovnoj akademii*, 4, 93–192 (in Russian).

Olesnickij, A. (1875v). Svjataja zemlja. Otchet po komandirovke v Palestinu i prilegajushhie k nej strany. Chast' I. Ierusalim i ego drevnie pamjatniki. *Trudy Kievskoj duhovnoj akademii*, 7, 107–160 (in Russian).

Putro, O. I. (2011). Narysy istorii Kyivskoi dukhovnoi akademii i seminarii v XIX st. *Trudy Kyivskoi dukhovnoi akademii*, 15, 127–140 (in Ukrainian).

Titov, F. I. (2003). Imperatorskaya Kievskaya duhovnaya akademiya. 1615–1915. Kiev (in Russian).

Hronenko, I. V. (2010). Iz istorii izdaniya zhurnala “Trudy Kievskoj duhovnoj akademii” (1860–1917). *Trudy Kyivskoi dukhovnoi akademii*, 13, 38–46 (in Russian).

Стаття: надійшла до редакції 12.07.2019

прийнята до друку 29.10.2019

DEVELOPMENT OF STUDIES IN BIBLICAL ARCHAEOLOGY IN THE KYIV THEOLOGICAL ACADEMY IN THE SECOND HALF OF XIX CENTURY

Oksana HRYTSIUTA

K. Ushynskij South-Ukrainian National Pedagogical University,

Staroportofrankivska Str., 26, 65020, Odesa, Ukraine,

e-mail: grytsyuta2@gmail.com

The article highlights the contribution of the Kyiv Theological Academy to the deployment of research in biblical archaeology. Contribution of the Academy's teachers to the development of biblical archaeology in Ukraine is revealed. Object of biblical archaeology as a science is the study of various manifestations of the life of the biblical (Old Jewish) people. They are reflected in the New and Old Testaments, civil literature and, especially, in the material evidence of ancient times. In the territory of the Russian Empire, biblical archaeology began to develop in the XIX century. In the territory of Ukraine, an authoritative center for the development of this area was the Kyiv Theological Academy. The results of their scientific research were published on the pages of the journal “The Proceedings of the Kyiv Theological Academy” under the heading “Jewish Language and Biblical Archeology”. It covered the study of ancient material culture as a biblical source. Thus, in 1874, in the journal was published Russian translation of book “A Guide to Biblical Archaeology” by K. Kayle. On the pages of his book the author formed the basic principles of biblical archaeology science. In the 60 years of the XIX century Professor O. Olesnitsky (1842–1907) worked as a teacher of biblical archaeology at the Kyiv Theological Academy. He worked as an archeologist at the excavations of the fortification wall of Jerusalem. He managed to put the study of biblical archeology on a strictly scientific ground. A thorough study of the methods of biblical archaeology belongs to M. Makkoevsky. He had the goal to explore life and the last days of Christ. In his work he tried to answer a number of practical theological questions. The works of Kyiv researchers have demonstrated an excellent mastery of advanced methods of excavation and analysis of archaeological material, which were later widely used in other archaeological practices.

Key words: biblical archaeology, Kyiv Theological Academy, A. Olesnitsky, M. Makkaevsky, K. Kayle.